

Oefenruimte

OEFEN RUIIMTE

GEMEENTE EN PAROCHIE ALS
GEMEENSCHAP VAN LEERLINGEN

SAKE STOPPELS

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100 procent chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Vormgeving: Studio Anton Sinke, www.antonsinke.nl

Foto omslag: Anton Sinke

ISBN 978 90 239 2733 4

NUR 707

© 2013 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Woord vooraf

Er is momenteel een intensieve zoektocht gaande naar nieuwe gestalten van geloofsgemeenschap. Daarbij ontbreekt het bepaald niet aan creativiteit en ‘out of the box’-denken. Via mijn betrokkenheid bij *Kerklab. Alliantie voor Kerkplanting* heb ik tal van initiatieven leren kennen en deels ook kunnen volgen. Het gaat hier zeker niet enkel om succesverhalen, ook hier is het vaak ‘failing forward’. Wat ik zie in de wereld van gemeentestichters en andere pioniers, bepaalt me ook bij de wereld van de ‘gewone’ gemeente en parochie. Al pendelend tussen beide ‘werelden’ groeide dit boek. Centraal staat de overtuiging dat een keuze voor de navolging van Christus ons totale leven beslissend op een ander spoor zet. Vanuit die grondstelling ben ik gaan nadenken over de kerk als gemeenschap van leerlingen van Jezus Christus. Hoe kan ze in haar vormgeving en in haar cultuur de radicaliteit die gegeven is met een leven met Christus al laten zien, zonder dat ze heel hoge muren optrekt en verwordt tot een gelovig bastion voor een enkeling? In de titel van dit boek zit mijn antwoord op die vraag al cryptisch verpakt: de kerk als oefenruimte. Ze biedt ruimte, maar die ruimte is wel primair oefenruimte waarin de navolging geoefend wordt vanuit ‘de spelregels’ van het Rijk Gods.

De zoektocht naar vruchtbare vormen van kerk-zijn heb ik niet alleen ondernomen. Ik ben tal van mee- en tegendenkers dankbaar voor hun input. Delen van het boek heb ik eerder voorgelegd aan VU-studenten en aan voor-gangers en kerkenraden die werken in de wereld waarover ik schrijf. Er was herkenning en instemming, maar er waren ook vragen en protesten. Sporen van de gevoerde gesprekken zijn terug te vinden in het boek, want vrijwel altijd ging het om breed levende vragen en posities. Bij name dank ik – in alfa-

betische volgorde – Robert Doornenbal, Gert van Herk, Remmelt Meijer, Steven Mudde, Stefan Paas en Henk de Roest voor hun zinvolle feedback. Het boek is er behoorlijk van opgeknapt. Stefan Paas en Henk de Roest doen op de achterflap een goed woord voor de inhoud van dit boek. Daar ben ik hen dankbaar voor. Last but not least noem ik mijn echtgenote Anne. Ook zij las mijn boek kritisch door en kwam met tal van goede vragen en suggesties voor verbetering. Belangrijker nog is dat ze dagelijks mijn leven leest vanuit ons gedeelde verlangen leerling van Jezus Christus te willen zijn. Mede door haar ‘leesoefeningen’ werd het boek ook tot een boemerang die telkens uitdagend bij me terugkeerde.

Meerdere delen van dit boek hebben al eerder het levenslicht gezien. In uiteenlopende theologische tijdschriften hebben artikelen gestaan die ik in dit boek heb verwerkt. Gedeeltelijk betreft het *mainline* tijdschriften – bijvoorbeeld *Kerk en Theologie*, *Ouderlingenblad* en *Geestkracht* – gedeeltelijk gaat het om tijdschriften op het evangelische erf, bijvoorbeeld *Idea* en *Soteria*. Die breedte streef ik ook na met dit boek. Bij alle verschillen tussen kerken is het besef dat we leerlingen willen zijn van Jezus Christus verbindend. Ik hoop dat dit boek bruggen kan bouwen om zo kerken en stromingen te verbinden.

Ik noem hier tot slot met liefde en respect de naam van mijn vader, Albertus Stoppels. Hij overleed vorig jaar na een leven lang toegewijd leerling van Jezus Christus te zijn geweest. Zonder zijn oprechte toewijding aan de Heer van de kerk én aan de kerk zou dit boek er vermoedelijk niet zijn geweest.

Sake Stoppels
Augustus 2013
s.stoppels@vu.nl

Inhoud

1 Inleiding	11
1.1 Drie praktijkberichten: Amsterdam, Amsterdam en Seoul	11
1.2 Discipelschap als centraal concept	13
1.3 ‘The ecclesial turn’	16
1.4 Een praktisch theologische studie	18
1.5 Theologie is altijd ook biografie	19
1.6 Inhoud, opzet en karakter van het boek	21
2 Zoektochten naar nieuwe gestalten van christelijke gemeenschapsvorming en participatie	23
2.1 Pleidooien voor ruimte en individuele vrijheid	24
2.2 Pleidooien voor een tegencultuur	32
2.3 Een evaluatie	38
2.4 Uitleiding. Zoeken naar meer ‘onkerkelijkheid’...	47
3 Ecclesiologische keuzemomenten	49
3.1 Individu en gemeenschap	50
3.2 Zondag en maandag	52
3.3 <i>Comfort</i> en <i>challenge</i>	55
3.4 Volkskerk en keuzekerk	57
3.5 Waar zet de voorganger in: bij ‘de rand’ of bij ‘de kern’?	60
3.6 Uitleiding	62

4 De weg van discipelschap	63
4.1 Waarom de keuze voor discipelschap?	64
4.2 Twee ervaringen	67
4.3 ‘Wat niks kost, kan ook niks zijn’	70
4.4 Leerling zijn van Jezus Christus. Proeve van een omschrijving	73
4.5 Leerling worden van Jezus Christus	74
4.6 Tien kenmerken van discipelschap	78
4.7 Uitleiding	98
5 Met twee woorden spreken. Gemeenschapsvorming en discipelschap	99
5.1 Wat verwachten we eigenlijk rond lidmaatschap en betrokkenheid?	100
5.2 Verwachtingen én beloften: drie voorbeelden	105
5.3 Pas op de plaats. Erkenning van ambivalentie	109
5.4 Oefenruimte	110
5.5 De ontwikkeling van een leefregel	117
5.6 ‘Wordt jouw kerk niet te elitair?’	120
5.7 Uitleiding	123
6 Voorwaarden voor een goed leerklimaat	125
6.1 Onbegonnen werk?	125
6.2 Wat, waar en hoe leren we in onze betrokkenheid bij de gemeente of parochie?	128
6.3 Wat willen we eigenlijk? (I) De rol van een visie	131
6.4 Wat willen we eigenlijk? (II) Cultuur en structuur van gemeente en parochie	133
6.5 Tot slot. Zeven ‘leerzame’ elementen	136
6.6 Uitleiding	140
7 Discipelschapsontwikkeling. Leermomenten en leervormen	141
7.1 Natuurlijke aanleidingen benutten als leermomenten	142
7.2 De blinde vlek van de kerk: het leven van alledag	145
7.3 Mentoraat	147
7.4 Vermenigvuldiging als grondregel	149
7.5 Eerherstel van de tucht?	152
7.6 Uitleiding	155

8 Een kerk met gastvrije drempels. Over zegenen en dopen	157
8.1 Een concreet voorstel	158
8.2 Oude papieren	160
8.3 Gratis en dus niet goedkoop	164
8.4 Uitleiding	165
Niets nieuws. Nawoord	167
Bibliografie	169

'De kerk is oefenplek voor een leven
als volgelingen van Jezus.'¹

¹ *De hartslag van het leven. Visie op het leven en werken van de Protestantse Kerk in Nederland*, Utrecht/Zoetermeer 2012, p. 40.

‘Ik doe een voorspelling: de komende tien jaar zal het begrip “toewijding” heel populair worden.’²

1 | Inleiding

1.1 Drie praktijkberichten: Amsterdam, Amsterdam en Seoul

Het dagblad *Trouw* berichtte al weer een behoorlijk aantal jaren geleden over de revival van de rooms-katholieke Obrechtkerk in Amsterdam-Zuid. Na een jarenlange periode van neergang richtte de kerk zich weer op. Het aantal huwelijken en doopsels steeg sterk en de (goedgeels Latijnse) hoogmissen-met-muziek trokken veel bezoekers. De pastoor van de Obrechtkerk stelde dat mensen geen vernieuwing zoeken: ‘Ze willen geen Nederlandse liedjes, ze willen geen preek over maatschappelijk onrecht zoals we in de jaren zeventig dachten. Je gaat toch naar de kerk om een prettig gevoel te krijgen.’ Hij meende dat je als parochie in deze tijd op de reli-markt iets bijzonders moet bieden. ‘Mensen willen sfeer, mystiek, een mooie, klassieke liturgie. En dan hebben wij ook nog een gebouw dat zeer aantrekkelijk is. Het is die combinatie van schoonheid en traditie.’ De pastoor erkende in het interview dat de nieuwkomers zich zelden ontpoppen tot actieve parochianen. ‘Op zondagen dat we geen gezongen mis hebben, is het erg stil. Mensen voelen zich niet meer verplicht iedere week te gaan. En als ze in de kerk komen willen ze niet worden lastiggevallen met werkgroepen. Persoonlijk kijk ik positief aan tegen dit consumptieve gedrag. Ik moet eerlijk zeggen dat ik het nu leuker vind dan twintig jaar geleden.’ Korte stilte. ‘Ik denk dat ik hetzelfde zou doen. Ik zou me ook niet laten dwingen.’³

² Cultuurfilosoof Gabriel van den Brink, <http://www.creatov.nl/2012/03/quote-toewijding> (geraadpleegd 23 september 2012).

³ Elma Drayer, ‘Naar de kerk voor de sfeer en de muziek’, in: *Trouw*, 6 juni 2001.

Van recentere datum is wat Stefan Paas schrijft over de beleving van de kerk door jonge Amsterdammers. Paas is betrokken bij de nieuw gestichte geloofsgemeenschap Via Nova in Amsterdam. Die gemeenschap richt zich met name op de seculiere jonge Amsterdammer met een hogere opleiding. Deze jongeren blijken de kerk in eerste instantie vaak te bekijken als was het een restaurant. Als de gerechten goed smaken en de bediening en de sfeer prettig zijn, is er alle reden om ernaartoe te gaan. Maar als je vandaag gaat, betekent het bepaald niet dat je volgende week weer gaat. Er zijn immers nog tal van andere goede restaurants. Bovendien, doorgaans eet je gewoon thuis, het restaurant is iets extra's. Ober of kok worden in je geliefde restaurant komt niet in je op en lid worden van een restaurant is al helemaal een bizarre gedachte.⁴

Een derde ervaring ontleen ik aan de theoloog Bram van de Beek, die tijdens een bezoek aan Korea getroffen werd door wat hij in een binnenstadskerk van Seoul zag gebeuren: 'Een paar jaar geleden was ik in een kerk in Seoul, midden in het *business centre*. Elke zondag melden zich ruim honderd mensen na de dienst aan omdat ze lid van de kerk willen worden, moe van de leegte van de welvaart. Mensen worden hartelijk ontvangen, maar je kunt niet zomaar lid worden. Het begint er mee dat je een jaar lang elke avond je agenda vrij moet maken voor onderwijs. Als je dat er niet voor over hebt, hoef je niet te komen. De drukke zaken moeten maar even wachten: wie zaken belangrijker vindt dan het geloof, past niet bij Christus. Ook van mensen die al lid zijn, wordt veel gevraagd. De hele zondag is men bezig met onderwijs: sommigen ontvangen het, anderen geven het, zowel aan jongeren als aan volwassenen.'⁵

Deze praktijkberichten brengen ons midden in de thematiek die in dit boek centraal staat: kerkelijke gemeenschapsvorming in een tijd van sterk veranderende vormen van communicatie en binding. Het verhaal is bekend: mensen binden zich niet voor langere tijd, participatie wordt incidenteel en partieel, 'lichte gemeenschappen' zijn in trek. In kerkopbouwkundige literatuur is dan ook een brede zoektocht bespeurbaar naar een kerk die daar rekening mee houdt en er een bedding voor wil scheppen. Door velen wordt daarbij gedacht in de richting van een netwerkachtige structuur van geloofsgemeenschappen, waarin het institutioneel-permanente terugwijkt ten gunste van flexibiliteit,

⁴ Stefan Paas, 'Mission among Individual Consumers', in: Ryan K. Bolger (red.), *The Gospel after Christendom. New Voices, New Cultures, New Expressions*, Grand Rapids 2012, p. 150-163.

⁵ A. van de Beek, *Is God terug?*, Zoetermeer 2010, p. 101.

tijdelijkheid en improvisatie. Anderen zoeken juist een weg die ingaat tegen belangrijke tendensen in onze samenleving. Zij benadrukken de noodzaak van hechte en min of meer verplichtende vormen van christelijke gemeenschap. Er is een grote verscheidenheid in zoekrichtingen, modellen en strategieën. Aan die zoektocht wil ik in dit boek mijn bijdrage leveren.

1.2 Discipelschap als centraal concept

Ik leg direct mijn kaarten maar op tafel. Persoonlijk geloof ik niet dat er toekomst is voor diffuse christelijke groepen die niet helder hebben en helder maken wat ze willen en wat ze met het oog daarop van betrokkenen verlangen. In de spanning tussen theologie en sociologie kies ik voor het theologische accent van het verplichtende karakter van christelijke gemeenschapsvorming. Daarbij realiseer ik me wel dat de maatschappelijke condities waarbinnen gemeenschapsvorming plaatsvindt – dus niet alleen christelijke gemeenschapsvorming! – echt andere zijn dan pakweg veertig jaar geleden. We kunnen niet op de oude voet verder, maar tegelijk is meebuigen met de huidige maatschappelijke wind in mijn ogen ook weinig beloftevol. De vruchtbare weg ligt ergens in het midden. Ik heb dat willen uitdrukken in de titel van dit boek: *Oefenruimte*. De kerk is een open ruimte waarin wordt geoefend in de navolging van Christus. De ruimte die de kerk is en biedt, is geen loze ruimte maar een oefenruimte. Het is een gastvrije ruimte, maar in alles is te merken dat het een plek is waar geoefend kan worden en ook daadwerkelijk geoefend wordt. Oefening baart kerk, zo zouden we het scherp kunnen samenvatten. En einde oefening is einde kerk, om het nog anders te zeggen.

De weg die ik in dit kader verken, is die van discipelschap en discipelschapsontwikkeling. Ik doe dat onder het motto ‘Jezus roept leerlingen, geen kerkmensen’. Een dergelijke oneliner is uiteraard ongenueanceerd, maar hopelijk roept ze wel de spanning op die ik graag in de kerken zie ontstaan. Door in te zetten op discipelschap vallen we niet in de valkuil van een directe concentratie op de vormgeving van hedendaagse geloofsgemeenschappen of op de deelname van mensen aan kerkelijke activiteiten. We doen juist een stap terug om beter te kunnen zien waar het op aankomt. Het nadenken over de vormgeving van de christelijke gemeenschap en over participatie is een afgeleide van het nadenken over wat het betekent leerling van Jezus Christus te zijn. Daarom is het zaak daar in te zetten en van daaruit na te denken over de vraag hoe discipelschap zich vertaalt in gemeenschapsvorming en in concrete activiteiten.

Al een aantal jaren houd ik me bezig met het thema discipelschap. Vanuit het nadenken over gemeenschapsvorming kwam ik er bij uit. Het was in eerste

instantie een persoonlijke zoektocht zonder veel contact met anderen en ook zonder inhoudelijke netwerkvorming. Gaandeweg ontdekte ik echter dat er iets is als een ‘discipelschapsrevival’. In allerlei kringen is er aandacht voor het leerling-zijn en wordt het begrip opgenomen als kernbegrip waarmee het functioneren van de kerkelijke gemeente kan worden geïkht en gestuurd.⁶ Als voorbeelden noem ik de beweging ‘Nederland zoekt’,⁷ de aanstelling van een coördinator Discipelschap binnen de Evangelische Alliantie, de aandacht voor discipelschap in uiteenlopende missionaire groepen, bewegingen en verbanden en de Nederlandse vertaling van het boek *Building a Discipling Culture* van Mike Breen en Steve Cockram.⁸ We zien deze revival vooral binnen de evangelische wereld.⁹ Echter ook in *mainline* kerken is er een toenemende aandacht voor het leerling-zijn. Treffend in dat verband is een fragment uit de PKN-visionota ‘De hartslag van het leven’ dat ik als motto aan dit boek meegaf: ‘De kerk is oefenplek voor een leven als volgelingen van Jezus’. Het motto van het Protestantse Centrum voor Toerusting en Educatie is dan bepaald ook niet toevallig ‘Geloven in leren’. We zien hier overigens wel een verschil in terminologie opdoemen. Het begrip ‘discipelschap’ wordt vooral in evangelische kringen gebruikt. Dat heeft te maken met hun sterke oriëntatie op de Angelsaksische wereld waarin ‘discipleship’ een zeer gebruikelijke term is. In andere delen van de kerk komen we het begrip veel minder tegen.

Illustratief voor dit laatste is het ontbreken van het woord ‘discipel’ in de registers van belangrijke kerkopbouwkundige boeken uit ‘mainline kringen’. Ik noem hier *Ecclesiology in context* (Hans van der Ven 1993), *De Gemeente en haar verlangen* (Albert Ploeger en Joke Ploeger-Grotegoed 2001) en *Een kerk met karakter* (Gerben Heitink 2007). Opmerkelijk is ook dat het woord ‘discipel’ ontbreekt in het zaakregister van Van de Beeks boek over de kerk, *Lichaam en Geest van Christus* (2012). Evenmin komt het voor in *Christelijke dogmatiek* van de theoloog G. van den Brink en C. van der Kooi (2012).

⁶ Dat geldt zeker voor kerkelijke pioniers voor wie ‘discipelschap’ vaak een sleutelbegrip voor gemeenschapsvorming is. Zie bijvoorbeeld David Goodhew e.a., *Fresh. An Introduction to Fresh Expressions of Church and Pioneer Ministry*, Londen 2012, p. 75, 121 e.v.

⁷ www.nederlandzoekt.nl. Deze beweging zet sterk in op discipelschapsontwikkeling en heeft daarvoor ook een methodiek ontwikkeld.

⁸ Mike Breen en Steve Cockram, *Bouwen aan een cultuur van discipelschap*, uitgave Nederland Zoekt (eigen beheer) 2012.

⁹ Zie bijvoorbeeld Floyd McClung, *Ik zie een leger. Kerk-zijn op een andere manier*, Harderwijk 2007. Zie ook een recent themanummer over discipelschap van het tijdschrift *Idea. EA-magazine voor missionaire gemeenteopbouw*, jrg. 33 (2012), nr. 4.

In sommige meer liberale kringen bestaat zelfs een zekere allergie voor het woord ‘discipelschap’. Het is dus niet zonder risico een begrip op te nemen dat niet iedereen kan waarderen. Toch hoop ik dat ook de ‘bezwaarden’ de kracht en de vruchtbaarheid van dit concept binnen de christelijke traditie zullen gaan inzien. Het concept ‘discipel’ staat te centraal in onze traditie om het te kunnen opgeven of negeren. Met mijn benadering probeer ik ook een brug te slaan tussen de verschillende spirituele ‘dwarslagen’ binnen de christelijke traditie.

De groeiende aandacht binnen de kerken voor de weg van het leren en voor discipelschap kunnen we mede plaatsen in de hernieuwde aandacht voor het missionaire handelen van gemeente en parochie. Breed is er momenteel een zoektocht naar missionaire presentie in wat wel wordt genoemd een ‘post-christendom samenleving’. Deze zoektocht bepaalt de christelijke gemeente bij fundamentele vragen rond haar identiteit: wie zijn wij en wat is onze roeping? Missionaire presentie blijkt daarmee als een boemerang te werken. Ze keert met indringende vragen terug naar de werper. Uit de groeiende aandacht voor discipelschap blijkt dat kerken open staan voor deze fundamentele vragen.

Illustratief in dit verband is de motivering van de keuze van de vitale Utrechtse Jacobikerk (PKN) voor het thema ‘Discipelschap in het hele leven’. Het beleidsplan 2010-2015 schrijft hier het volgende over: ‘Waarom dit thema? De kerkenraad heeft als onderdeel van een bezinning op de toekomst in het voorjaar van 2009 het missionaire werk in de Jacobikerk geëvalueerd. We concludeerden onder meer dat we (gemeenteleden, kerkenraadsleden) het niet altijd eenvoudig vinden om in het dagelijkse leven in woorden en daden te getuigen van God en zijn evangelie en om onze bekenden uit te nodigen kennis te maken met het geloof. Hoe dan verder met het ‘missionair gemeente zijn’, een belangrijke kernwaarde van de Jacobikerk? Tijdens de bezinning en verkenning die volgde, werd duidelijk dat missionair zijn in ieder geval moeilijk is als wij elkaar daar niet zelf in voorleven, bemoedigen en onderling toerusten. Gemeenteleden gaven via een enquête in het voorjaar van 2010 nadrukkelijk aan dat zij onvoldoende toerusting ervaren in hun leven als volgeling van Christus in het dagelijkse bestaan, in het gezin, in de buurt, op het werk.’¹⁰

Binnen de evangelische wereld heeft de groeiende aandacht voor discipelschap ook te maken met het tekortschieten van een ‘bekeringscultuur’. Het accent

¹⁰ *Discipelschap in het hele leven. Beleidsplan Jacobikerk 2010-2015*, p. 3. Zie <http://www.jacobikerk.nl/dl.html> (geraadpleegd 4 juli 2013).

ligt in deze kringen vaak op het tot geloof komen van niet-christenen, maar daarna wordt het soms angstig stil. Er is geen goede inwijding in wat het betekent leerling van Jezus Christus te zijn. De hernieuwde roep om discipelschapsontwikkeling is een oproep de diepte in te gaan, voorbij aan aantallen bekeerlingen. ‘Als we de kracht en de vitaliteit van een gemeente willen “meten”, moeten we niet naar het aantal gedoopte leden kijken, maar naar het aantal gevormde discipelen.’¹¹

Uiteraard had ik het thema van gemeenschapsvorming ook langs andere wegen kunnen benaderen. De keuze voor de weg van discipelschap is een eenzijdige. Het dekt bepaald niet het hele verhaal van de gemeente en de parochie. Maar juist met die eenzijdigheid wil ik aandacht vragen voor fundamentele aspecten van kerk-zijn die niet altijd de aandacht krijgen die ze in mijn ogen verdienen.

1.3 ‘The ecclesial turn’

De geschiedfilosoof Herman Paul en de historicus Bart Wallet publiceerden in 2012 onder de titel *Oefenplaatsen* een boeiend boek, waarin interviews stonden met een aantal tegendraadse theologen. Ze brachten deze interviews met vooraanstaande Angelsaksische theologen op noemer met behulp van de uitdrukking ‘the ecclesial turn’.¹² Deze ‘wending naar de kerk’ zien ze zich voltrekken onder theologen van diverse pluimage die zoeken naar het eigene van de kerk in de huidige samenleving. Het is bepaald geen uniforme beweging, maar wel zien ze een aantal gemeenschappelijke trekken in de verschillende zoektochten:

- De eigenheid van de kerk en haar verhaal wordt onderstreept. Aansluiting bij de samenleving qua vorm en inhoud is uiteindelijk geen vruchtbare optie. ‘Liberale aanpassingsstrategieën hebben de kerk per saldo meer verzwakt dan versterkt.’¹³
- *Ad fontes!* Terug naar de bronnen van de kerk: de Schrift, de sacramenten en de traditie. Het gaat er om dat de kerk van nu haar existentiële plaats vindt in het verhaal van de Bijbel. Een vooral historische benadering van de

¹¹ Teun van der Leer, ‘Zijn wij wel evangelisch genoeg?’, in: *Idea. EA-magazine voor missionaire gemeenteopbouw*, jrg. 22 (2001), nr. 4, p. 3.

¹² Herman Paul en Bart Wallet, *Oefenplaatsen. Tegendraadse theologen over kerk en ethiek*, Zoetermeer 2012. Het begrip ontlent ze aan Luke Bretherton, *Christianity and Contemporary Politics. The Conditions of Possibilities of Faithful Witness*, Chichester 2010, p. 16-18.

¹³ Paul en Wallet, a.w., p. 12.

Bijbel schiet tekort. Ook de sacramenten reiken een verhaal aan waarin de gelovige van nu kan wonen en zijn of haar identiteit kan vinden. Ze zijn een expressie van een andere werkelijkheid en een andere manier van leven. Aandacht en respect voor de traditie voorkomt tenslotte dat we menen dat wij in onze tijd de eersten zijn die het evangelie begrijpen. Er is alle reden om het gesprek met vroegere generaties te blijven voeren en ons te laten verrijken en zo nodig te laten corrigeren door hun geloof. De ‘gemeenschap der heiligen’ is altijd ook een diachrone gemeenschap. Wij zijn de eersten niet! Geheugenverlies wordt zo voorkomen.

- De eigenheid van de kerk ligt niet in de eerste plaats in standpunten die ze huldigt of opvattingen die ze ventileert, maar in *a way of life*. ‘Een christelijk leven is geen standpunt, maar een manier van leven die iets van Jezus laat zien. Wil de kerk zo’n levenswijze bevorderen, dan zal haar catechese uit meer dan bijbelse geschiedenis en christelijke geloofsleer moeten bestaan. Dan zal ze, heel concreet, moeten duidelijk maken wat een christelijk leven inhoudt – welke keuzes, prioriteiten, gewoonten en attitudes daar bij horen. Dan zal ze een morele gemeenschap moeten zijn waarin gemeenteleden elkaar opscherpen in een leven naar Woord en sacrament en elkaar waar- schuwen hun vertrouwen niet te stellen op concurrerende morele verhalen (als die van een militair regime of een *consumerist lifestyle*). Dan zal de kerk dus praktijken moeten kennen waarin gemeenteleden moreel worden gevormd.’¹⁴

De titel van hun bundel interviews is in mijn ogen goed gekozen: *Oefenplaatsen*. Het zal duidelijk zijn dat deze titel me ook geholpen heeft om tot de titel van dit boek te komen. Treffend is ook de typering van de geïnterviewden door Paul en Wallet: ‘tegendraadse theologen’. Het evangelie van Jezus Christus is een tegendraads verhaal. Zonder oefening en zonder gemeenschappelijke oefenplaatsen zullen we het niet gaan verstaan. Met dit boek wil ik bijdragen aan deze ‘wending naar een kerk’ die tegen de tijdgeest in haar eigen weg zoekt en zich daarbij meer en meer ontwikkelt tot een netwerk van mensen die zich hebben laten ‘infecteren’ door de dwaasheid van het evangelie van Jezus Christus.¹⁵

¹⁴ idem, p. 14.

¹⁵ ‘Church for us then is perhaps simply a network of the infected.’ Kester Brewin, gemeentestichter in Londen, geciteerd in Eddie Gibbs en Ryan K. Bolger, *Emerging Churches. Creating Christian Community in Postmodern Cultures*, Grand Rapids 2006⁴, p. 114.

1.4 Een praktisch theologische studie

Deze studie is geschreven binnen het veld van de praktische theologie. Over dat veld zou veel te zeggen zijn, maar dat doe ik hier niet. Ik beperk me tot een korte typering van wat praktische theologie is en doe dat aan de hand van de stelling van Helen Cameron en anderen. Zij schrijven dat de praktische theologie de praxis meer theologisch wil maken en de theologie meer praktisch.¹⁶ Ik sluit me bij die stelling aan, juist vanwege die dubbele beweging. Over beide bewegingen kort iets meer.

Als de praktische theologie de praxis meer theologisch wil maken, moeten we onder andere denken aan een theologische evaluatie van maatschappelijke processen die in de kerk uiteraard ook spelen. Ook al is de kerk geroepen om uitzicht te bieden op een andere werkelijkheid, altijd zal ze ook de werkelijkheid van elke dag weerspiegelen. Met dat laatste is op zich ook niets mis. Het is feitelijk ook nooit anders geweest en het kan ook niet anders. De kerk hult zich altijd weer in de kleren van de tijd. Toch is met die constatering niet alles gezegd. De kerk zal zich ook kritisch moeten verhouden tot de cultuur waarin ze functioneert en kan dus niet straffeloos meewaaien met alle maatschappelijke winden. In dit boek spitst de spanning zich met name toe op de vraag wat van kerkleden en andere betrokkenen mag worden gevraagd in een tijd van individualisering en 'lichte gemeenschappen'. In hoofdstuk 2 geef ik een overzicht van reacties en strategieën in dit spanningsveld. In de daarop volgende hoofdstukken zoek ik mijn eigen weg.

De tweede beweging is die waarin de praktische theologie de theologie meer praktisch wil maken. Mijn voorganger aan de VU, Jan Hendriks, schreef ooit dat sommige theologie met het hemelse Jeruzalem gemeen heeft dat 'geen oog het heeft gezien'.¹⁷ Prachtige vergezichten worden geschetst, hoge idealen komen voorbij, maar het is niet *down to earth* en de lezer blijft verweesd en met lege handen op het maaiveld achter. Dat probeer ik in dit boek te voorkomen door ook te zoeken naar concretisering van de weg die mij voor ogen staat. Kerkopbouw is een subdiscipline binnen de praktische theologie. Binnen deze subdiscipline moeten we deze studie ook plaatsen. Wat dan opvalt, is dat het begrip discipelschap in de wereld van kerkopbouw niet is uitgegroeid tot een

¹⁶ Helen Cameron et al., *Talking about God in Practice. Theological Action Research and Practical Theology*, Londen 2010, p. 17.

¹⁷ J. Hendriks, *Een vitale en aantrekkelijke gemeente. Model en methode van gemeenteopbouw*, Kampen 1990, p. 27.

van de centrale concepten. De katholieke theoloog Avery Dulles voegde bijvoorbeeld pas in 1987 in een herziene versie van zijn boek *Models of the Church* (dat oorspronkelijk verscheen in 1974) een zesde model toe: de kerk als ‘community of disciples’.¹⁸ Echter anders dan de aanvankelijke vijf modellen, heeft dit zesde model geen wijde kringen getrokken. Ik noem hier ook de gereformeerde theoloog Kor Schippers, die al in 1977 aandacht vroeg voor ‘de gemeente als leergemeenschap’.¹⁹ Prikkelend is zijn uitspraak dat we het leergehalte van een geloofsgemeenschap misschien wel het beste kunnen afmeten aan haar ‘missionaire spankracht’.²⁰ Dat brengt ons terug bij het verband tussen het missionaire verlangen van de kerkelijke gemeente en de aandacht voor discipelschap. Het eerste roept het laatste op. De reis naar buiten blijkt om een reis naar binnen te vragen.

1.5 Theologie is altijd ook biografie²¹

Ik realiseer me heel goed dat (praktische) theologie ook altijd biografie is. In reacties op eerdere versies van dit boek kreeg ik dat ook te horen, met name van hen die afkomstig zijn uit de hervormde traditie binnen de PKN. Ze menen mijn gereformeerde wortels duidelijk te zien in mijn manier van denken over de kerk. Ik heb ook geen enkele reden om dat te ontkennen, want die traditie heeft mij ook wezenlijk gevormd. Wel hoop ik uiteraard dat mijn zoektocht ook is mee te maken door hen die een andere kerkelijke en theologische biografie kennen. Die hoop is gegrond op mijn overtuiging dat dit boek meer is dan enkel de (praktisch-)theologische verpakking van een persoonlijke kerkelijke biografie. Dat neemt niet weg dat het me zinnig lijkt aan het begin van dit boek iets meer te zeggen over mijn religieuze biografie.

Ik ben geboren in een degelijk gereformeerd gezin waarin diep geloof en trouwe kerkgang samengingen. Het kleurde feitelijk het hele leven, niet alleen vanwege de kerkelijke betrokkenheid en socialisering, maar vooral vanwege de oprechtheid van het geloof van mijn ouders. Tegelijk had geloven iets vanzelfsprekends waar ik ook niet heel existentieel mee bezig was. Dat veranderde in mijn studietijd. De maatschappelijke dimensie van het christelijk geloof ging sterk voor me leven. Er groeide een diep besef dat kiezen voor Jezus Christus fundamentele consequenties heeft voor de manier waarop je in het leven en

¹⁸ Avery Dulles, *Models of the Church* (expanded edition), New York 1986.

¹⁹ K.A. Schippers, *De gemeente als leergemeenschap*, Kampen 1977.

²⁰ idem, p. 14.

²¹ Een uitspraak van de theoloog Gerben Heitink.

in de samenleving staat. De economen Bob Goudzwaard en Jan Tinbergen waren in die tijd – vanaf de tweede helft van de jaren zeventig – enkele van mijn goeroes. Via familie en vrienden die bij Youth for Christ en de Navigators betrokken waren, kwam ik ook in contact met een meer evangelische geloofsbeleving. God was niet enkel de grote opdrachtgever voor maatschappelijke inzet, maar Hij was ook de God voor wie ik er als mens toe deed en die het ook om mij persoonlijk te doen was. Ik leerde iets als persoonlijke devotie kennen. *Vroom en radikaal* was de titel van een boek van Evert van der Poll en Jurjen Beumer waarin ik me herkende.²² De dialoog die deze auteurs bepleitten, was ook mijn dialoog. Juist het samenvloeien van een ‘oecumenische’ en ‘evangelische’ geloofsbeleving maakte dat theologie en kerk weer voor mij gingen leven. Ik besloot na het voltooien van de studie sociale geografie alsnog theologie te gaan studeren en ben later ook predikant geworden. Nog altijd probeer ik bruggen te slaan tussen groepen en spiritualiteiten die elkaar niet van nature opzoeken.

Ik heb in de gelovige toewijding van mensen veel goeds gezien, vooral omdat ze op authentieke wijze hun leven in alle dimensies wilden verbinden met Jezus Christus. In die zoektocht werden ze ook verrast door tekenen die van ‘de Andere Kant’ op hen afkwamen. Dat geldt ook voor mezelf. In toewijding schuilt leven, veel leven. Van belang in dit kader is ook het feit dat ik eigenlijk geen negatieve ervaringen heb met al te dwingende vormen van gemeenschap. Ik realiseer me dat ook dit gegeven een rol speelt in mijn denken over gemeenschapsvorming. Een collega vertelde me eens dat hij nare ervaringen heeft overgehouden aan een al te verplichtende en beklemmende vorm van geloofsgemeenschap. Dat kleurt natuurlijk sterk het denken over gemeenschapsvorming.

Achter elk denken over de kerk zit theologie. Een van mijn PKN-gesprekspartners legde een verband tussen mijn keuze hoog in te zetten voor wat betreft het functioneren van de kerk en een premoderne evangelicale *mindset*. Hij zag een verband tussen die hoge inzet en het verlangen om in de hemel te komen. Nu heb ik er volstrekt geen bezwaar tegen daar te zijner tijd te komen, integendeel, maar een dergelijke taxatie verbaast mij oprecht. Het verdienen van de hemel vormt op geen enkele manier een drijfveer voor mijn hoge inzet. Deze heeft primair te maken met de rijkdom die in het hier en nu verborgen ligt in de toewijding aan Christus en in de openheid voor zijn Geest.

²² Evert van der Poll en Jurjen Beumer, *Vroom en radikaal. Het noodzakelijke gesprek tussen evangelischen en basisbeweging. Met een bijdrage van Dr. H. Berkhof*, Baarn 1986.

1.6 Inhoud, opzet en karakter van het boek

In hoofdstuk 2 presenteer en evalueer ik een aantal voorgestelde wegen binnen de brede zoektocht naar passende vormen van christelijke gemeenschap. Er zijn globaal genomen twee hoofdsporen te zien: een meer ‘rekkelijk’ spoor en een meer ‘precies’ spoor. In hoofdstuk 3 kom ik tot een persoonlijke ecclesiologische plaatsbepaling. Ik doe dat door een aantal onvermijdelijke spanningsvelden en keuzemomenten in het functioneren van kerkelijke gemeenschappen langs te lopen en telkens ook tot een positie te komen. Daarmee is dit hoofdstuk een opmaat voor het vierde hoofdstuk, waarin ik mij concentreer op het concept ‘discipelschap’. De kern van dit hoofdstuk wordt gevormd door de bespreking van tien karakteristieken van wat naar mijn overtuiging discipelschap ten minste inhoudt. In het vijfde hoofdstuk keer ik terug naar het thema gemeenschapsvorming en probeer ik een brug te slaan tussen discipelschap en gemeenschap. Vervolgens sta ik in hoofdstuk 6 stil bij voorwaarden waaronder gemeenten en parochies zich kunnen ontwikkelen tot gemeenschappen van leerlingen. Leren op de weg van de navolging gaat immers niet van een leien dakje, maar vraagt om gunstige condities. In hoofdstuk 7 kom ik tot concrete ‘leervelden’ en tot wegen waarlangs geleerd kan worden. Ik vraag daarbij ook aandacht voor een zeer gevoelig thema, dat van de tucht. Hoofdstuk 8 ten slotte bevat – leunend op grondtrekken uit de eerdere hoofdstukken – het concrete voorstel over te gaan van de zuigelingendoop op de doop op persoonlijke belijdenis. Vermoedelijk zal niet iedereen even goed kunnen leven met dat voorstel, maar ik hoop dat ook zij de organische samenhang zien tussen dit voorstel en de grondtonen van mijn boek.

Het boek richt zich zowel op de gemeente als de parochie. Katholieke lezers zullen het boek ongetwijfeld ervaren als een vooral protestants boek. Dat is het ook. Tegelijk leeft er ook binnen de Rooms-Katholieke Kerk een breed verlangen naar verdieping van het geloof van parochianen en een groei in de navolging van Christus. Ik noem in dit verband de naam van de Groningse bisschop Gerard de Korte. Vanuit zijn ervaringen met ‘sprakeloosheid’ onder parochianen zoekt hij naar een kerk die (weer) leert wie Jezus Christus is en wat het betekent Hem na te volgen.²³ Vanuit dit gedeelde verlangen naar authentieke en toegewijde christelijke geloofsgemeenschappen hoop ik dat dit boek ook voor katholieke lezers een impuls voor kerkopbouw zal bieden.

²³ ‘Jubilerende bisschop De Korte: een lerende kerk worden kost tijd’, in: *Friesch Dagblad*, 5 september 2012.

De lezer zal gaandeweg het boek merken dat ik niet tot een heel geprofileerde inhoudelijke invulling kom van wat discipelschap zou moeten behelzen. Dat is niet omdat ik hier geen stelling zou durven nemen, maar omdat ik meen dat die invulling primair op het bordje hoort te liggen van geloofsgemeenschappen zelf. Het beeld van piketpaaltjes in de bouw is hier misschien verhelderend. Ze worden in de grond geslagen ter voorbereiding op het concrete bouwen. Ze willen de contouren markeren van het nieuw te bouwen gebouw. Ze zijn niet het gebouw zelf. Binnen het door piketpaaltjes afgegrensde gebied kunnen nog heel verschillende gebouwen verrijzen. Zo kan dit boek ook worden beschouwd. Het wil gemeenten en parochies helpen om verder te komen in het denken over de eigen gemeenschap als een gemeenschap van leerlingen van Jezus Christus. En dan helpt het niet om met een dichtgetimmerd verhaal te komen waarin precies staat hoe discipelschap eruit zou moeten zien. Elke geloofsgemeenschap kan binnen de ruimte van het leerling-zijn van Jezus haar eigen weg zoeken. Die vrijheid is nodig en vruchtbaar, want alleen zo komt ze tot eigen accenten en speerpunten. Ook in deze zin wil dit boek 'oefenruimte' bieden.

Ik werk in dit boek met veel voorbeelden uit de praktijk van gemeente-zijn. Ze zijn bedoeld om concreet te laten zien waar het mij om te doen is. Veel van die voorbeelden staan in ingesprongen gedeelten, in een ander lettertype. Ook langere citaten en uitweidingen presenteer ik in deze vorm. De vele voetnoten zijn bedoeld om mijn denken en mijn bronnen daarvoor te lokaliseren en te verantwoorden, maar belangrijker nog, om verdere studie aan te moedigen. Er is op dit gebied nog veel te ontdekken en te doordenken! Voor de volledigheid meld ik dat bij meervoudige verwijzingen naar een boek of een artikel in de voetnoten vanaf de tweede vermelding de titel van een boek vervangen wordt door de afkorting *a.w.* (aangehaald werk) en de titel van een artikel door *a.a.* (aangehaald artikel). Via een eerdere voetnoot of de bibliografie achter in het boek, is de betreffende publicatie dan eenvoudig te traceren.